

Gabriël van Rosmalen LLB

Rik Spanjers MA

Eindwerkstuk Bachelor Nederlandse Taal & Cultuur (NE3VD11017)

29 juni 2018

Veroordeling en vrijspraak voor Van Gogh: Hoe zijn twee dezelfde teksten anders zijn

INHOUDSOPGAVE	2
ABSTRACT	3
1. INLEIDING	3
2. VAN GOGH ALS PROVOCATEUR OP ZOEK NAAR CONTROVERSE	6
3. DE JURIDISCHE PRAKTIJK BEÏNVLOED DOOR DE HERMENEUTIEK EN HET POSTSTRUCTURALISME	9
<i>3.1 Hermeneutiek: hoe interpreteren we teksten?</i>	9
<i>3.2 Raakvlakken met het poststructuralisme</i>	12
<i>3.3 Het literaire denkklimaat resoneert met de juridische praktijk</i>	15
4. HET LITERAIRE DENKKLIAMAAT TOEGEPAST OP DE ZAKEN TEGEN VAN GOGH	17
<i>4.1 De autonome interpretatie van teksten door de rechter</i>	17
<i>4.2 Een brede context als voorwaarde voor het geven van betekenis</i>	21
5. CONCLUSIE	25
Lijst met Geciteerde Werken	27
Jurisprudentielijst	29

ABSTRACT

Deze scriptie onderzoekt hoe het Gerechtshof Amsterdam Theo van Gogh in 1989 voor zijn artikel ‘‘Een Messias zonder kruis’’ veroordeelt, maar hem 4 jaar later na een tweede publicatie van dezelfde tekst in een andere bundel vrijspreekt. Het literaire denkklimaat in de jaren 60, dat gevormd wordt door de raakvlakken van de filosofische hermeneutiek van Gadamer met het in die tijd opkomende poststructuralisme, biedt een theoretische verklaring voor deze juridische praktijk. Het theoretische kader laat zien dat voornamelijk de dialogische visie van Gadamer op de hermeneutiek, en in mindere mate het poststructuralistische standpunt over auteurschap of deconstructie, de zaken tegen Van Gogh kan duiden. Een tekst kent geen vaste betekeniskern en krijgt deze door in gesprek te gaan met de lezer. De context van een tekst beïnvloedt daarmee de betekenis die de lezer geeft aan de tekst. Doordat de context van de tekst van Van Gogh veranderd is, interpreteren de rechters dezelfde tekst anders.

1. INLEIDING

Columnist, regisseur en programmamaker Theo van Gogh (1957-2004) was een berucht voorvechter van het vrije woord en zorgde vaak met zijn vlijmscherpe uitspraken voor ophef. In 1985 was het Openbaar Ministerie van mening dat Van Gogh met zijn (vermeend) antisemitische artikel ‘‘Een Messias zonder kruis’’ (1984) de grenzen van de vrijheid van meningsuiting overschreden had. Er werd een strafrechtelijke vervolging tegen Van Gogh ingesteld en hij wordt na een lang juridisch traject in 1989 veroordeeld door het Gerechtshof Amsterdam.¹ Van Gogh publiceert in 1988 exact dezelfde tekst nogmaals in zijn boek *De Weldoener* met als gevolg – en wellicht ook zijn doel – een nieuwe strafzaak. In 1993 buigt

¹ Deze uitspraak wordt vervolgens in stand gehouden door de Hoge Raad (HR).

het Gerechtshof Amsterdam zich ten tweeden male over de gewraakte passages en concludeert: deze tekst is niet in strijd met de wet.²

Het is een radicale omkering van het oordeel in slechts vier jaar tijd en de inhoudelijke uitleg van het Hof biedt weinig handvatten om de tegenstrijdigheid te verklaren. Alhoewel de tekst en het wetsartikel letter voor letter hetzelfde zijn gebleven, wordt “Een Messias zonder kruis” in *De Weldoener* op een dusdanige andere wijze geïnterpreteerd dat er vrijspraak moet volgen. Een voor de hand liggende verklaring voor deze juridische tegenstelling is de aanname dat de tekst in vier jaar tijd ‘literatuur’ geworden is en daarmee aanspraak maakt op de zogenaamde *artis exceptionis*. Omdat de tekst in de tweede zaak als literair kunstwerk gekwalificeerd zou zijn, wordt het in een strafrechtelijke zaak minder snel veroordeeld. Er is een speciale uitzondering voor de kunst. Het Hof lijkt op deze tekstontwikkeling te zinspelen door in haar eerste proces te spreken over een “artikel”, maar in het tweede proces de literaire benaming “essay” te gebruiken.

Deze scriptie toont aan dat met de *artis exceptionis* (het is kunst, dus verdient het een strafrechtelijke uitzondering) niet alles gezegd is en dat de uitspraken van het Gerechtshof Amsterdam meer laten zien over *hoe* kunst juridisch geïnterpreteerd wordt.³ Het Gerechtshof Amsterdam weegt namelijk bij haar juridische interpretatie onlosmakelijk de context van de tekst mee. Deze scriptie laat zien dat de publieke receptie deel uitmaakt van die context, waardoor het mogelijk is dat de rechters door langdurige strafzaken zelf ook onlosmakelijk verbonden raken met de tekst. Waar het de grondgedachte is van de rechterlijke macht dat het

² Wegens een vormfout is de uitspraak van het Hof niet getoetst door de HR en dus ongewijzigd gebleven. Overigens valt te betwijfelen of de HR tot een andere uitspraak zou zijn gekomen aangezien het haar niet vrijstaat de zaak inhoudelijk over te doen.

³ Overigens is de ‘kunstexceptie’ niet een (buiten)wettelijke strafuitsluitingsgrond, maar kan het enkel als verweer aangedragen worden. Er zijn hier dus geen wettelijke bepalingen over en het is de rechter ook niet verplicht om inhoudelijk in te gaan op het verweer (*NJ* 1991, 313).

van buitenaf een *judicium* kan vellen, oordeelt het Hof Amsterdam al dan niet impliciet dat zij opmerkelijk genoeg zelf óók deel heeft aan de werking van de tekst die ze moet beoordelen. De tekst in het tweede proces is dus wel degelijk anders.

Om deze stelling te onderzoeken wordt eerst de totstandkoming van het artikel van Van Gogh besproken. De ontstaansgeschiedenis van de tekst laat zien hoe de media, de strafrechtelijke vervolging en Van Gogh zelf zorgen voor het creëren van een publiek dat zich verhoudt tot – en zelfs onderdeel wordt van – de betekenis van de tekst. Vervolgens wordt een breder theoretisch kader geschetst waarin literatuuropvattingen uit de jaren 60 besproken worden. De, met name door Gadamer gevormde, filosofische hermeneutiek kent een aantal raakvlakken met de poststructuralistische visie op het lezen en begrijpen van teksten. Deze overeenkomstige opvattingen, waarbij de auteur meer naar de achtergrond verdwijnt en waarbij op basis van contextontwikkeling meer betekenissen aan een tekst toegekend kunnen worden, leveren enkele vraagstukken op voor de rechterlijke macht. Er blijkt dat sommige literaturopvattingen gelijk lopen aan ontwikkelingen in de juridische praktijk. Tot slot wordt geanalyseerd waarom het theoretische kader, en dan in meerdere mate de door Gadamer geformuleerde *Wirkungsgeschichte* en in mindere mate de poststructuralistische visie op auteurschap of deconstructie, een verklaring kan geven voor het verschil tussen de uitspraken van het Gerechtshof Amsterdam.

2. VAN GOGH ALS PROVOCATEUR OP ZOEK NAAR CONTROVERSE

De aanleiding voor het schrijven van het gewraakte artikel was de kritiek die Theo van Gogh had op de Joodse filmregisseur Leon de Winter. In het artikel verwijt Van Gogh De Winter dat hij zijn artistiek falen maskeert door een beroep te doen op zijn, zoals De Winter het zelf duidt in een televisie-interview bij Sonja Barend, ‘‘joodse identiteit’’ (Gans 71). De geïncrimineerde zinnen van Van Gogh, waarin hij zich volgens de dagvaarding in 1985 opzettelijk beledigend zou hebben uitgelaten over joden wegens hun ras (artikel 137c van het Wetboek van Strafrecht) luiden als volgt:

Sinds ik mijn liefdesconsulent Jurriën Rood vroeg om commentaar in te spreken bij een animatiefilmpje over twee copulerende gele sterren in een gaskamer, heb ik weinig meer mogen vernemen over deze brandende kwestie[. . .]. Wat ruikt het hier naar Caramel. Vandaag verbranden ze alleen de suikerzieke joden[. . .]. Moet je horen Jezus, wat dacht je van een vrolijke familiefilm over een klein meisje dat de hele oorlog door de Gestapo belt: - Kom me halen! Kom me halen! M'n dagboek is klaar! ... en ze komen niet!! (NJ 1986, 689)

Het artikel werd gepubliceerd in *Moviola*, een blad dat slechts eenmaal verscheen in 1984 met een summiere oplage van enkele honderden afnemers. De stijl van Van Gogh als columnist was reeds gevestigd en ook bij dit artikel was het doel choqueren, ontregelen, aandacht genereren en reuring veroorzaken over iets dat hem daadwerkelijk aan het hart ging. Van Gogh wist dat er verontwaardiging zou ontstaan en met die kennis besloot hij de tekst te publiceren.

Echter, hij bleek tegen niemand te polemiseren: het blad bereikte zo weinig mensen dat de maatschappelijke ophef uit bleef. Zonder publiek bleef er van zijn tekst weinig over. Jeugdvriend Roeland Hazendonk vertelt dat Van Gogh toen maar eigenhandig het blad is gaan uitdelen bij het filmfestival in Utrecht. Toen het daardoor uiteindelijk terecht kwam bij

Sonja Barend, “had hij beet” (Rovers). Nadat Barend aangifte deed, volgden juridische processen, een mediacircus en publiek: de tekst van Van Gogh werd in deze context opgevoerd en gelezen.

Van Gogh schiep genoeg in de aandacht die het beruchte artikel hem opleverde, ook al wist niemand op een gegeven moment meer wat de inzet van de discussie was (Rovers). De carrière van Van Gogh gedijde opmerkelijk goed bij het proces en er ontstond een aparte wisselwerking waarbij de rechtszaken Van Gogh faam opleverden. In die context werd de tekst gelezen en begrepen door een groter publiek. De invloed van het proces nam in sterke mate toe toen Van Gogh besloot om zijn artikel nogmaals te publiceren in zijn essaybundel *De Weldoener* in 1988. Ditmaal met een duidelijker doel voor ogen dan de eerste keer: hij wilde nogmaals een strafrechtelijke vervolging uitlokken. Toen dat lukte, stelde hij in 1992: “Mocht u opnieuw tot een veroordeling besluiten dan zal ik op mijn beurt niet nalaten het gewraakte stuk tot in lengte van jaren te blijven afdrukken.” (‘Eis’ 5). Zijn bedoelingen waren duidelijk.

Het stuk en de auteur werden besproken in alle grote kranten en opiniebladen. Zo beschrijft Evelien Gans hoe de vele (opiniërende) artikelen ervoor zorgen dat de tekst ‘mythische proporties’ krijgt (80). Het *NRC Handelsblad* gebruikt bijvoorbeeld na alle processen de literaire benaming ‘essay’ terwijl het eerder nog sprak over ‘artikel’ en ‘schotschrift’ (‘Hof’ 8; Van Zwol 2).

Van Gogh publiceert zijn tekst tweemaal en voert de tekst eigenlijk op twee verschillende momenten op. Het eerste moment heeft hij nog geen publiek en de tekst wint pas aan aandacht als er een zweem van beruchtheid aan begint te kleven door de strafrechtelijke vervolging. Zeker na de veroordeling kan de tekst, die Van Gogh een tweede keer uitgeeft, niet meer gelezen worden zonder de juridische context of de verschillende interpretaties die de media eraan gegeven hebben. Het feit dat deze context, die zich verder

ontwikkeld heeft tussen beide publicatiedata, zo onlosmakelijk verbonden is aan het lezen van de tekst zorgt ervoor dat beide teksten een eigen ontvangst kennen. Het publiek interpreteert de tekst de tweede keer anders, waardoor de betekenis en de werking van de tekst lijken te veranderen. Dit praktijkvoorbeeld van Van Gogh werpt een interessant licht op de relatie tussen kunstuiting en toeschouwer: een kunstuiting, in onderhavig geval een tekst, krijgt betekenis door te interacteren met de toeschouwer. De vaste betekenis ligt dan niet *in* de kunstuiting, maar wordt gevormd *tussen* de toeschouwer en de kunstuiting.

Er zijn veel andere praktijkvoorbeelden waaruit blijkt dat de context van een kunstuiting de interpretatie van de toeschouwer beïnvloedt. Een bekend exemplaar is het urinoir (*Fountain*) van de Franse en dadaïstische kunstenaar Marcel Duchamp dat hij plaatste in 1917 in een museum.⁴ Duchamp toonde aan dat een alledaags voorwerp door de toeschouwer als kunst geïnterpreteerd kan worden als de context, in dit geval een museum, daar reden voor geeft. Het urinoir krijgt een kunstzinnige betekenis door de toeschouwer die de kunstuiting niet los ziet van de context. Componist John Cage maakt duidelijk dat stilte ook geïnterpreteerd kan worden als een opvoering van een muziekstuk met zijn werk *4'33''*. Het werd voor het eerst 'ten gehore' gebracht in 1952. Pianist David Tudor loopt naar de piano, gaat zitten en de stille compositie volgt. Later is dit werk zelfs nog meermaals door een volledig orkest onder leiding van een dirigent uitgevoerd.

De praktijkvoorbeelden van Van Gogh en andere kunstenaars laten zien dat de publieke receptie van belang is voor de betekenis die gegeven wordt aan een kunstwerk. Het toont dat een vaste betekenis van een kunstwerk geen gegeven is en dat context hierbij een belangrijke rol speelt.

⁴ Er wordt door wetenschappers al langere tijd getwijfeld of *Fountain* niet eigenlijk bedacht is door barones Elsa van Freytag-Loringhoven, vriendin van Duchamp. Zo heeft journalist en acteur Theo Paijmans onlangs op 15 juni 2018 in samenwerking met vier vermaarde kunstkeners het artikel "Het urinoir is niet van Duchamp" gepubliceerd in het kunstmagazine *See All This*.

3. DE JURIDISCHE PRAKTIJK BEÏNVLOED DOOR DE HERMENEUTIEK EN HET POSTSTRUCTURALISME

In het vorige hoofdstuk kwam naar voren dat de literaire tekst van Van Gogh betekenis krijgt door de ogen van de toeschouwer en hoe de veranderde context waarin het werk gelezen wordt hier invloed op heeft. In dit hoofdstuk wordt een theoretisch kader uiteengezet dat een handvat kan bieden bij het verklaren van het verschil in uitspraken van het Gerechtshof. Dit kader laat zich enerzijds vormgeven door de filosofische hermeneutiek, zoals Gadamer deze in de jaren 60 verwoord heeft, en anderzijds door het poststructuralisme, dat eveneens opkomt in de jaren 60. Deze stromingen verschillen van elkaar, maar er zijn enkele raakvlakken die het literaire denkklimaat van de jaren 60 goed schetsen. Tenslotte wordt onderzocht hoe dit literaire denkklimaat zich verhoudt tot en resoneert met bepaalde interpretatieve vraagstukken binnen de juridische praktijk.

3.1 Hermeneutiek: hoe interpreteren we teksten? De vraag die in deze scriptie en in de rechtszaal centraal staat is hoe een tekst geïnterpreteerd kan worden. Hermeneutiek is de studie die zich hiermee bezighoudt en zich onder andere op het snijvlak van recht en literatuur begeeft. Hermeneutiek onderzoekt hoe het mogelijk is om levensuitingen te begrijpen en te interpreteren (*verstehen*) als het geesteswetenschappelijke equivalent van de natuurwetenschappelijke methode ‘meten is weten’. Alhoewel het eerste gebruik van de term hermeneutiek reeds 800 v. Chr. gebezigd werd, raakte de studie enige tijd in vergetelheid totdat Friedrich Schleiermacher (1768-1834) de discussie omtrent het begrijpen van teksten nieuw leven inblies en nieuwe algemene regels voor de interpretatie wilde ontwikkelen. Zijn gedachte was dat een juiste interpretatie de toeschouwer dichterbij het oorspronkelijke denken van de auteur (Van Stralen, *Denken over duiden* 90). Hij was van mening dat er in een tekst een vaststaande betekenis zit die er door de auteur in vastgelegd is

en dat het de taak is voor de interpreter om deze betekenis te ontrafelen met behulp van een correcte interpretatiemethode. De filosoof Wilhelm Dilthey (1833-1911) bouwt door op Schleiermacher en werkt de hermeneutiek verder uit als de algemene methodiek van de geesteswetenschappen: hermeneutiek beperkt zich niet enkel tot teksten, maar tot alle levensuitingen. In tegenstelling tot Schleiermacher ontwikkelt Dilthey een interpretatieleer die ruimte laat voor wat een tekst doet bij de lezer. Het begrijpen van een tekst blijkt dus meer dan bij Schleiermacher te ontstaan tussen de kunstuiting en toeschouwer (Van Stralen, 'Hermeneutiek' 30-33).

De Duitse filosoof Hans-Georg Gadamer (1900-2002) breekt met Dilthey en Schleiermacher door de hermeneutiek niet te zien als een methodeleer (wat is beste manier om een tekst te begrijpen?), maar door te verklaren wat er gebeurt als wij een tekst interpreteren (Gadamer 20-22). De nadruk ligt hierbij op de interpreter en zijn ervaring. Het begrijpen van een tekst is volgens Gadamer als een gesprek. Waar Dilthey en Schleiermacher de hermeneutiek als reconstructie vormgeven (met als doel het achterhalen van de betekenis), schetst Gadamer de hermeneutiek als constructie (De Mul 20). De constructie vindt plaats door de interactie tussen toeschouwer en kunstuiting, waardoor dit gesprek kan leiden tot de ontdekking van een betekenis die de auteur wellicht helemaal niet in het werk gestopt heeft.

In zijn boek, *Waarheid en methode* (1960), dat gezien wordt als een sleutelwerk in de geesteswetenschappen, zet Gadamer de waarheid van de beleving tegenover de natuurwetenschappelijke methode. Hij vormt hiermee de hoofdlijnen van, zoals hij het noemt in de ondertitel van zijn boek, een filosofische hermeneutiek. De geesteswetenschappelijke werkwijze van het interpreteren, de ervaring van de lezer staat voorop, zorgt voor een flexibel waarheidsbegrip: de waarheid is, om in een juridische term te spreken, 'casusgebonden'.

Gadamer beweert, anders dan Schleiermacher, dat er niet zoiets is als een eigenlijke betekenis van de tekst of van de auteur (165). Het is volgens Gadamer 'een wanhopige

onderneming'' om, zoals Schleiermacher voorstelt, ''het oorspronkelijke doel van een werk . . . te reconstrueren'' (165-166). Gadamer stelt dat de betekenis van een werk niet wordt gevonden door een reconstructie van de auteursintenties, maar hij ziet de opvoering van een stuk of tekst als toegangsweg tot het geven van betekenis (114-115). Het begrijpen vindt plaats tijdens de ontvangst in de toeschouwer: ''In hem wordt het [kunstwerk] . . . als het ware tot zijn idealiteit verheven.'' (Gadamer 115). De werking van de tekst is afhankelijk van de betekenis die de toeschouwer eraan geeft.

In dat licht is elke interpretatie van een tekst een nieuwe ontvangst en voegt elke opvoering zin toe aan de geïnterpreteerde tekst. Gadamer toont hiermee aan dat elke interpretatie de betekenis van een tekst dus verandert. De interpretatie heeft invloed op de werking van de tekst. Elk keer als een tekst opnieuw begrepen wordt, kan dat enkel gedaan worden in het licht van de werkings- en interpretatiegeschiedenis van deze tekst. Dit principe van de *Wirkungsgeschichte* houdt in dat de hele geschiedenis van een tekst de context wordt van waaruit de tekst begrepen moet worden (Gadamer 287). Een tekst wordt op die manier niet op zichzelf begrepen, maar het begrijpen van de toeschouwer is afhankelijk van de context waarin de tekst gebed is. De werking van de tekst zal zich zo blijven ontwikkelen.

Elke tekst wordt gelezen vanuit de eigen horizon van de interpreet (Gadamer 290-292). De lezer heeft, door de gevormde context van de tekst, bepaalde vooroordelen en verwachtingen gekregen over de tekst. De horizon van de interpreet is bepalend voor hoe de lezer het gesprek met de tekst aangaat. Gadamer laat zien dat in dit gesprek het begrijpen plaatsvindt en spreekt over de ''esthetische niet-onderscheiding'': de toeschouwer is onderdeel van het kunstwerk doordat de interpretatie het werk in uitvoering is (121). De betekenis is immers de werking van de tekst en deze wordt gevormd in de toeschouwer. Er is geen onderscheid tussen de buitenstaande toeschouwer en de tekst, maar deze zijn onlosmakelijk verbonden. Een kunstuiting heeft op zichzelf geen essentie, maar krijgt

betekenis door in gesprek te gaan *met* de toeschouwer. Dit gesprek kan het verleden van de tekst en het heden van de toeschouwer bij elkaar brengen. Het overbruggen van deze historische afstand noemt Gadamer ‘horizonversmelting’ (292). Het *verstehen* van een tekst vindt plaats door het samensmelten van een eigen ingenomen tijdelijke horizon (gekleurd door verwachtingen en vooroordelen) met de tijdloze horizon van de tekst (Bernaerts en Pieters 6).

Het valt op dat de waarheid van de beleving die ontstaat in het gesprek tussen toeschouwer en kunstuiting weinig ruimte biedt voor de maker van het werk. Gadamer ziet de maker in tegenstelling tot bijvoorbeeld Schleiermacher niet meer als scheppend genie dat een vaste betekenis in de kunstuiting stopt. Waar de hermeneutiek van Schleiermacher poogt de bedoelingen van de auteur te achterhalen, spelen deze auteursintenties bij de filosofische hermeneutiek van Gadamer geen rol meer.

3.2 Raakvlakken met het poststructuralisme. De jaren 60 van de vorige eeuw kenmerkten zich niet alleen door de receptie van het meesterwerk van Gadamer, maar ook door de opkomst van het poststructuralisme. Waar hermeneutiek gezien kan worden als een werkwijze bij het juist interpreteren van teksten, is poststructuralisme het beste te kwalificeren als een stroming die geen school, duidelijke leer of andere afbakening kent. Het is een directe reactie op – of voorzetting van – het structuralisme dat zoekt naar onderliggende en onbewuste structuren in alle menswetenschappen (waaronder teksten) die de menselijke verhoudingen bepalen (Kurzweil 10).⁵ Het poststructuralisme kent een aantal raakvlakken met Gadamers dialogische visie op de hermeneutiek (Hammermeister 26; De Mul 20).

⁵ Voor een uitgebreide inleiding tot het structuralisme kan *Structuralisten en Structuralisme* (1978) van Kees Kwant geraadpleegd worden.

Zo haalt Roland Barthes (1915-1980), die met zijn latere werk als poststructuralist gezien wordt, met zijn essay *De dood van de Auteur*, dat 8 jaar na *Waarheid en methode* gepubliceerd wordt, eveneens de auteur van zijn voetstuk. De hoofdgedachte van dit werk laat zich door hem samenvatten in de slotzin: “. . . de geboorte van de lezer zal slechts mogelijk zijn door de dood van de Auteur.” (44). Doordat de lezer zelf betekenis kan geven aan een tekst, ontstaat de tekst eigenlijk pas bij het lezen en door de schrijver dood te verklaren, zijn er daadwerkelijk meerdere interpretaties mogelijk. We zien een poststructuralistische visie, die raakt aan de filosofische hermeneutiek van Gadamer, die stelt dat een tekst meerdere betekenissen kan hebben. De eenheid van een tekst is volgens Barthes niet te vinden in de oorsprong bij de auteur, maar “in zijn de bestemming” bij de lezer (44). Er is geen vaste betekenis door de schrijver in de tekst gestopt, want “voortdurend doet het schrijven betekenis ontstaan die telkens weer verdamppt” (Barthes 43).

Doordat Barthes de auteur schriftelijk ten grave draagt, krijgt de individuele lezer feitelijk alle macht in handen: de plek waar de betekenis gevormd wordt is de lezer “en niet, zoals tot dusver werd aangenomen, de auteur” (44). Volgens Barthes bestaat een tekst uit talloze kleinere onderlinge tekstuele verhoudingen, zoals bijvoorbeeld “’schrifturen” die uit verschillende culturen afkomstig zijn en onderling een gesprek of juist discussie aangaan (44).

Barthes schetst hiermee het beeld dat woorden betekenis krijgen door de context waarin ze gelezen worden. Barthes is van mening dat de lezer een eigen betekenis aan de tekst kan geven, maar de Franse poststructuralist Jacques Derrida (1930-2004) denkt daar anders over. Derrida beschouwt de taal niet als een stabiele en consistente weergave van hetgeen wij zien als realiteit. De structuralistische gedachte dat er betekenis ontstaat tussen de relatie die door een woord (bijvoorbeeld ‘kat’) wordt gemaakt tussen “de betekenaar” (het individuele gebruik van ‘kat’ in mijn taal) en “de betekende” (de idee ‘kat’) gaat volgens Derrida niet op, omdat er niet zoiets is als de gedeelde idee ‘kat’ (Van Driessche en Van Roy 258-259;

Wolfs 163). Een woord krijgt zijn betekenis dus niet van de verwijzing naar een buitentalige werkelijkheid, maar van de teksten waarin het geproduceerd wordt. Dit levert volgens Derrida een probleem op voor de constructie, omdat de talige context waarin woorden begrepen worden oneindig is. Uiteindelijk is alles – zelfs het menselijk denken – al vanaf het begin gevangen door taal. Derrida introduceert daarmee eigenlijk de hermeneutiek als deconstructie (De Mul 20). Het is van belang dat Derrida van mening is dat een woord (en een tekst) geen vaste betekenskern heeft, maar dit krijgt door de (talige) context waarin het voorkomt.

Het blijkt dat het poststructuralisme raakvlakken heeft met de filosofische hermeneutiek. Bij beide stromingen hangt het verdwijnen van de auteur samen met de visie dat een toeschouwer een eigen evenzo ware betekenis aan een tekst kan geven. Zowel de poststructuralisten als Gadamer stellen dat een tekst enkel een betekenis kan krijgen door zijn context. Echter valt er ook een verschil te aan te merken. Waar Gadamer de visie schetst van hermeneutisch *verstehen* dat het schijnbaar onverzoenbare (het tijdelijke van de toeschouwer en het tijdloze van de tekst) weet te verenigen, geloven de poststructuralisten, in navolging van Derrida, niet dat deze verzoening kan plaatsvinden (Michelfelder en Palmer). De horizonversmelting vormt een belangrijk uitgangspunt van Gadamers hermeneutiek, maar er lijkt bij de deconstructie van Derrida meer sprake te zijn van een ‘horizonverstrooiing’ (De Mul 20).

3.3 Het literaire denkklimaat resoneert met de juridische praktijk. De raakvlakken van het poststructuralisme en de filosofische hermeneutiek van Gadamer vormen een denkklimaat dat vragen oplevert voor de juridische waarheidsvinding en vervolgingspraktijk. Bij zowel de hermeneutiek als het poststructuralisme wordt onderzocht hoe een tekst te interpreteren is en welke rol de auteur hierbij speelt. Deze vragen staan ook centraal in de rechtszaal, waarbij de auteur als schepper van het werk aangeklaagd wordt voor een tekst die geïnterpreteerd moet

worden door de rechters. Dit maakt het interessant om te onderzoeken of de beschreven filosofische ontwikkelingen ten aanzien van de literatuur invloed hebben gehad op de juridische praktijk. Het lijkt aannemelijk dat het literaire en juridische veld kennis van elkaars ontwikkelingen nemen. In het volgend hoofdstuk wordt onderzocht of het beschreven denkklimaat een handvat kan bieden bij het verklaren van de tegenstrijdige uitspraken in de zaken tegen Van Gogh.

We hebben gezien hoe Gadamer en Barthes de auteur zijn autoriteit afpakken en de theorie vormgeven van een autonome tekst die zelf 'spreekt' met de toeschouwer. De auteur speelt haast geen rol meer bij het interpreteren van de tekst. Deze opvatting lijkt de rechter er niet van te weerhouden om de auteur te veroordelen voor een tekst of bij te staan als zijn auteursrecht geschonden is (Larochelle). De gedachte van een autonome tekst heeft zowel in Nederland als in het buitenland interessante strafzaken opgeleverd. Niet zozeer vanwege de vraag of de auteur veroordeeld mag worden, maar meer vanwege de vraag hoe een 'autonome' tekst juridisch gelezen zou moeten worden. We zien in hoofdstuk 3 dat de rechters naar aanleiding van deze ontwikkeling soms besluiten om de tekst autonoom te benaderen en daarom de auteursintenties niet meewegen in hun interpretatie.

Dat de auteur naar de achtergrond verdwijnt, hangt samen met de filosofische gedachte van zowel de hermeneutische filosofen als de poststructuralisten dat een tekst geen betekeniskern heeft. Deze overgang van 'essentiedenken' naar 'werkingsdenken' stelt dat een betekenis elke keer opnieuw gevonden wordt door een tekst te begrijpen in een context die zich steeds blijft ontwikkelen. Dit vormt een problematisch uitgangspunt voor de rechter die op zoek moet naar de waarheid en de ware toedracht van een zaak. Immers, als er geen waarheid en vaste betekeniskern is, hoe is het dan mogelijk voor de rechter om ergens een uitspraak over te doen? Rechtsfilosoof Ronald Dworkin, die sterk geïnspireerd is door Gadamer's hermeneutiek, beschrijft in *Law's Empire* hoe volgens hem de horizonversmelting

van een rechter en (wet)tekst kan plaatsvinden door de tekst te begrijpen in een bredere context (Crowe 171). De eerder besproken hermeneutische verzoening lijkt in de rechtspraktijk dus mogelijk en zelfs noodzakelijk. Dworkin lijkt hiermee aan te duiden dat de deconstructivistische invalshoek van Derrida niet overgenomen wordt door de rechter, die uiteindelijk door de horizonversmelting tot een oordeel zal komen. Volgens de jurist Vranken, die de hermeneutiek op rechtsvinding heeft toegepast, blijft rechtspreken daarom een kwestie van kiezen: er moet een constructivistisch *judicium* geveld worden (Vranken 217). Dit betekent dat de rechter als interpreter veel macht toekomt en aangezien het *judicium* voornamelijk gebaseerd lijkt op zijn eigen oordeel lijkt de rechtspraak enige mate van objectiviteit te verliezen (Wintgens 905). Derrida's theorie van de deconstructie lijkt in dit verband voornamelijk de vraag *hoe* een oordeel over een tekst gevormd kan worden te beïnvloeden en niet zozeer de vraag *of* er überhaupt een constructivistisch oordeel geveld kan worden. De rechter blijft een oordeel vellen, maar volgt wel de poststructuralisten en hermeneutische filosofen door een geïncrimineerde tekst contextueel te wegen.

4. HET LITERAIRE DENKKLIAMAAT TOEGEPAST OP DE ZAKEN TEGEN VAN GOGH

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe het poststructuralisme en Gadamer's filosofische hermeneutiek bijdragen aan het literaire denkklimaat van de jaren 60. In dit hoofdstuk wordt verder geanalyseerd in hoeverre deze literatuuropvattingen resoneren met de juridische interpretatietechnieken en of de opvattingen een verklaring kunnen geven voor de opmerkelijke uitspraak van het Gerechtshof Amsterdam in 1993.

4.1 De autonome interpretatie van teksten door de rechter. De 'dood van de auteur' en de filosofische hermeneutiek van Gadamer geven aan dat de betekenis van een tekst ontstaat tussen toeschouwer en kunstuiting. Een tekst is autonoom, staat los van zijn maker, en spreekt zelfstandig met de interpreter. Het literaire debat omtrent het autonome karakter van teksten lijkt de juridische beoordeling van literatuur beïnvloed te hebben (Beekman en Grüttemeier 95). De opkomst van het tijdschrift *Merlyn* (1962-1966) heeft daaraan in Nederland in de jaren 60 een belangrijke bijdrage geleverd door veel artikelen te publiceren over de hernieuwde visie op de autonomie van literatuur. De wisselwerking tussen recht en literatuur kwam onder andere naar voren doordat jurist en letterkundige Hans Jessurun d'Oliveira deel uitmaakte van het redactionele team met de verwachting dat hij met de door *Merlyn* geschetste literatuuropvattingen graag de juridische praktijk wilde beïnvloeden. (Beekman en Grüttemeier 96). Dat de juridische praktijk hierdoor inderdaad geïnspireerd lijkt, blijkt uit het begrip de "objectieve methode", geïntroduceerd in het proefschrift *Pornografie en Strafrecht* (1972) van jurist Tom Schalken, die daarna overgenomen wordt door andere juristen (Beekman en Grüttemeier 97). De objectieve methode, die onder andere door de literatuuropvattingen van *Merlyn* vorm krijgt, beoordeelt een tekst objectief door die als zelfstandig bestaande entiteit te benaderen waarbij de auteursintenties geen rol spelen in de juridische afweging. Dat de auteursintenties een kleinere rol gaan spelen bij het interpreteren

weerhoudt de rechter er echter niet van om de ‘overleden auteur’ te veroordelen als zijn tekst in strijd met de wet is.

In het licht van deze juridische ontwikkeling, waarbij auteursintenties een minder bepalende rol lijken te spelen, vormt artikel 137c van het Wetboek van Strafrecht een interessante tegenstrijdigheid. Dit artikel, dat de grondslag vormt voor de rechtsvervolgingen tegen Van Gogh, werd in 1934 opgenomen in het wetboek en bevat een subjectief bestanddeel: ‘‘Hij die zich . . . *opzettelijk* beledigend uitlaat over . . . wordt gestraft met . . .’’ (Brants et al. 59).⁶ Het opzettelijke subjectieve element van de auteur valt lastig te rijmen met de objectieve methode waarbij de intentie van de auteur minder van belang is. Dit blijkt ook uit de eerste zaak waarbij een literaire tekst in botsing kwam met dit wetsartikel. W.F. Hermans stond toen terecht, omdat hij de katholieke bevolkingsgroep beledigd zou hebben in een passage uit zijn roman *Ik heb altijd gelijk* (Kusters 169). Hij pleitte toen in zijn pleidooi op 20 maart 1952 – enige tijd voor de opkomst van *Merlyn* – voor vrijspraak wegens het autonome karakter van zijn tekst (Grüttemeier, ‘‘De rechter’’ 50; Hermans 25). Fameus is zijn opmerking dat het romanpersonage Stegmans het strafbare feit pleegt en Hermans het naar eigen zeggen slechts optekent. Hermans aanklagen zou volgens hem zelf ‘‘het verwarren van de proces-verbaal opmakende politieagent met de in overtreding zijnde weggebruiker’’ zijn (Hermans 24). Alhoewel de rechters Hermans’ absoluut autonomistische standpunt niet overnemen, wordt hij wel vrijgesproken, omdat de rechters uit de tekst vinden blijken dat het niet de opzettelijke intentie van Hermans is om te beledigen (Grüttemeier en Beekman 103). Opmerkelijk is dat de auteursintenties wel meegewogen worden, maar bij de toetsing worden deze niet expliciet getoetst, maar enkel op basis van de tekst zelf. De methode voor deze toetsing bij literaire teksten is vastgesteld door de Hoge Raad in 1920 (*NJ* 1920, 446). De rechter kan een passage op zichzelf als beledigend of strafbaar beschouwen, maar door het

⁶ Cursivering aangebracht.

contextueel te lezen en te begrijpen in het licht van de gehele tekst verliest het zijn strafbare karakter (Grüttemeier, “interdisciplinariteit” 73). Dit zal uitgebreider besproken worden in sectie 3.2.

De objectiverende methode, die voortkomt uit de literaire autonome visie op teksten, zou een verklaring kunnen geven voor de vrijspraak in de tweede zaak tegen Van Gogh. Het literaire karakter – dat de tekst dan ontwikkeld zou hebben door de receptie van het werk en de tweede publicatie als ‘essay’ – vraagt om een objectieve benadering waarbij de intenties van de auteur op de achtergrond komen te staan. Echter, uit de twee uitspraken van het Gerechtshof Amsterdam komt een ander beeld naar voren. Zo oordeelt het Hof tijdens de eerste zaak in 1989:

De enkele omstandigheid dat verdachte met zijn uitlatingen mogelijk een redelijk belang nastreefde ontnemt aan de gewraakte passages niet het grievende en beledigende karakter. . . .

De verdachte heeft ter terechtzitting in hoger beroep voorts nog verklaard dat hij geen opzet tot belediging had en dat hij zich niet heeft afgevraagd of de . . . passages beledigend zouden kunnen zijn. (*NJ* 1991, 313)

De veroordeling van Van Gogh volgt juist doordat de rechter gebruik maakt van een tekstgerichte uitleg: de autonome tekst ‘zelf laat spreken’. De tekst wordt benaderd via een objectieve methode zonder de expliciete auteursintenties mee te wegen. De vrijspraak van het Gerechtshof Amsterdam, vier jaar later, is niet gebaseerd op een tekstgerichte uitleg, maar oordeelt wel degelijk over de expliciete intenties van Van Gogh in relatie tot zijn werk:

”Verdachte heeft zich . . . in hoge mate geërgerd aan zowel het feit dat, als aan de wijze waarop De Winter het Jood-zijn en de verschrikkingen van de tweede wereldoorlog aan de orde heeft gesteld . . . Deze ergernis heeft verdachte ertoe gebracht het essay te schrijven.”

(Beekman en Grüttemeier 111). Op basis van deze uitleg, die ruimte laat voor de expliciete auteursintentie, komt het Hof ditmaal tot de conclusie dat Van Gogh niet strafbaar is.

Het is opmerkelijk dat de expliciete auteursintenties van Van Gogh zo'n belangrijke rol zijn gaan spelen in het tweede proces, omdat de tekstgerichte procedure lijkt te overheersen in de jurisprudentie (Beekman en Grüttemeier 113). Dit geldt eveneens bij de zaak die tegen Hermans gevoerd werd, waarbij de tekst meer moest vertellen over de intenties van de auteur en niet de auteur zelf. Het levert de vraag op of de interpretatiemethode van de rechters – een tekstgerichte uitleg of het meewegen van expliciete auteursintenties - afhankelijk is van wat soort tekst er vervolgd wordt. Het zou dan niet uitmaken *of* een gewraakte tekst kunst is, maar wat voor *soort* genre het betreft. De roman van Hermans is immers fictie tegenover de non-fictieve tekst of essay van Van Gogh. Simpel gezegd zou een fictieve tekst autonomer uitgelegd worden dan een artikel waarbij de auteur ingaat op de werkelijkheid en waargebeurde gebeurtenissen. Het ligt voor de hand dat de rechters bij het eerste genre de tekst zelf laten spreken zonder de expliciete auteursintenties mee te wegen. Het karakter van het tweede genre vraagt juist voor een toetsing waarbij dit wel een bepalende rol speelt. Echter verklaart dit niet de keuze van het Gerechtshof om in de eerste zaak niet de expliciete auteursintenties mee te wegen.

Er is gebleken dat objectiverende ontwikkelingen in de rechtspraak resoneren met autonome literatuuropvattingen zoals deze met name door de poststructuralisten en de filosofische hermeneutiek verwoord zijn. De tekstgerichte uitleg, waarbij een tekst objectief getoetst wordt, laat weinig ruimte voor expliciete auteursintenties. Deze ontwikkelingen bieden echter geen verklaring voor de vrijspraak van Van Gogh. Het Hof komt tot vrijspraak door de tekst juist niet objectief te benaderen, maar door de expliciete intenties van Van Gogh, als schepper van zijn werk, serieus te nemen.

4.2 *Een brede context als voorwaarde voor het geven van betekenis.* De uitspraken van het Hof laten zien dat de poststructuralistische en filosofisch hermeneutische visie op de auteur niet de vrijspraak kan verklaren. De overgang van ‘essentiedenken’ naar werkingsdenken’ lijkt echter wel degelijk een handvat te bieden. We hebben gezien hoe ‘essentie’ en ‘eigenlijke betekenis’ in de jaren 60 diffuse, flexibele en casusgebonden begrippen zijn geworden. De methode van een tekst interpreteren kan, volgens Gadamer, enkel door het te begrijpen in een brede context. Een interessant voorbeeld hiervan is de bewering van jurist en letterkundige Jessurun d’Oliveira, eerder genoemd wegens zijn werkzaamheden bij het blad *Merlyn*, in het *Parool* op 28 mei 2018. Hij gaat in op de rechtszaak die gevoerd is tegen Gerard Reve, eveneens in de jaren 60, wegens blasfemie naar aanleiding van enkele passages uit Reves brievenroman *Nader tot U* waarin Reve God, als een 1-jarige ezel, driemaal in “Zijn Geheime Opening” neemt (Reve 113). Het feit dat Reve vrijgesproken werd, gold lange tijd als een overwinning voor de literatuur dat, zonder dat uitspraken van de rechters daar aanleiding toe geven, een aparte beschermde positie in het strafrecht zou innemen. Dit betreft volgens Jessurun d’Oliveira echter een foute lezing: “Het is de neergang van de christelijke staat en de opgang van de secularisatie in Nederland die de interpretatie . . . hebben bepaald, en niet de behoefte aan een speciale bescherming van literatuur.” (“Vrijspraak”). Dus de context waarin het werk van Reve toentertijd begrepen werd, heeft in meerdere mate invloed gehad op het interpreteren en begrijpen van het werk. Dit lijkt sterk op de hermeneutische visie van Gadamer die kortgezegd stelt dat een tekst enkel begrepen kan worden in een brede context. Ook de structuralistische gedachte van Derrida stelt dat woorden hun betekenis krijgen in verhouding tot de rest van de tekst waarin het voorkomt. Derrida’s deconstructie weerhoudt de rechter er niet van om tot een oordeel te komen, maar het contextuele begrijpen speelt wel een belangrijke rol bij het juridische interpreteren. Zo is het een vertrouwde methode van het Hof, ook toegepast in beide zaken tegen Van Gogh, om de

gewraakte passages te lezen “in samenhang met de overige inhoud” (Beekman en Grüttemeier 110). De gedachte is dat een passage, die op zichzelf beledigend is, dat karakter kan verliezen door het te begrijpen binnen de hele tekst. Het Gerechtshof Amsterdam heeft dezelfde passages, binnen eenzelfde tekst, in 1993 anders begrepen. De ‘overige inhoud’ en context waarin de geïncrimineerde passages geïnterpreteerd zijn, moeten dus – gezien het verschil in uitspraak - breder zijn dan de letterlijke tekst. De publicatie in het krantje *Moviola* of in een zelfverklaarde essaybundel levert een eerste, weliswaar wat summier, contextueel verschil op. Zoals de rechters bij de rechtszaak tegen Reve volgens Jessurun d’Oliveira de geïncrimineerde passages niet alleen begrijpen in het licht van de gehele tekst, maar in het licht van de maatschappelijke context, zo lijkt de werking van het artikel van Van Gogh ook veranderd door de geschiedenis die eraan kleeft. De tweede opvoering van de tekst van Van Gogh krijgt een eigen ontvangst door de interpretatiegeschiedenis die onlosmakelijk verbonden is met de werking van de tekst. Juist door die interpretatiegeschiedenis, waar de rechtszaken zelf een belangrijk onderdeel van zijn, wordt de juridische interpretatie van de tekst beïnvloed.

Gadamer beweert dat bij elke opvoering van een kunstwerk de toeschouwer betekenis geeft aan het kunstwerk. Het begrijpen is daardoor een gesprek tussen kunstuiting en toeschouwer. Enerzijds de tijdloze horizon van de tekst en anderzijds de tijdelijke horizon van de lezer die gevormd wordt door vooroordelen en verwachtingen op grond van de interpretatiegeschiedenis van de tekst. Elke opvoering vormt namelijk een nieuwe interpretatie die deel uit gaat maken van de interpretatiegeschiedenis. Een interpreter zal de tekst daarom enkel kunnen begrijpen met inachtneming van de aan de tekst onlosmakelijk verbonden *Wirkungsgeschichte*. Deze context verandert, door nieuwe interpretaties, berichten in de media of een veranderende tijdsgeest, en heeft invloed op de horizon van de lezer en derhalve op de betekenis en werking van de tekst.

Gadamer geeft hiermee een handvat om de praktijk, waarin het Gerechtshof Amsterdam bij de tweede opvoering van letterlijk dezelfde tekst van Van Gogh tot een ander oordeel komt, te duiden en te positioneren binnen een theoretisch kader. De maatschappelijke ophef, de verschillende interpretaties en zelfs de auteursintenties zijn deel uit gaan maken van de werking van de tekst. Zoals we gezien hebben in hoofdstuk 1 werden de controverse en de strafzaken onderdeel van de tekst. Dit nam zelfs zulke proporties aan dat men op een gegeven moment niet meer wist wat de inzet van de discussie (verwijten aan het adres van filmregisseur De Winter) nou eigenlijk precies was. Er valt zelfs sterk te betwijfelen of het doel van Theo van Gogh bij de tweede publicatie nogmaals kritiek leveren op De Winter behelsde of dat, en daar geven zijn eigen uitlatingen alle reden toe, het zijn doel was om nogmaals aangeklaagd te worden. De rechtszaak was immers onderdeel van de tekst geworden en bracht Van Gogh faam en een carrière als *enfant terrible*.

Dit resulteert in een lastig vraagstuk voor de rechterlijke macht. Waar het recht het uitgangspunt heeft om objectief en van buitenaf te kunnen oordelen over een zaak, blijkt dat in dit geval anders te liggen. De rechtszaak maakt namelijk *zelf* deel uit van de werking van de tekst en derhalve moeten de rechters oordelen over een tekst waarmee ze door de *Wirkungsgeschichte* zelf onlosmakelijk mee verbonden zijn geraakt. Het is in die zin ook relevant dat het Gerechtshof in de tweede zaak tegen Van Gogh met een nieuw standpunt komt: bij het interpreteren van de geïncrimineerde passages in licht van het geheel ‘past de rechter terughoudendheid’ (Beekman en Grüttemeier 110). Dit standpunt wordt niet verder gemotiveerd door de rechter. Deze invalshoek past binnen de theorie dat de rechters beseffen een oordeel te vellen over iets waar ze zelf deel van uit maken en dat vraagt om enige juridische terughoudendheid. Deze juridische terughoudendheid is een van de redenen dat de rechters tot een tegenstrijdig oordeel komen.

Daarbij is het niet ondenkbaar dat de rechters het voor Van Gogh lucratieve spel, waarbij hij elk jaar - als ware een traditie - de tekst opnieuw uitbrengt en zij hem elk jaar weer opnieuw veroordelen, niet willen meespelen. Het is duidelijk dat Van Gogh de (publiciteit van de) rechtszaken inzette voor faam en bekendheid. Toen Van Gogh voor een tweede keer vervolgd werd, begon hij dit spel: “Mocht u opnieuw tot een veroordeling besluiten dan zal ik op mijn beurt niet nalaten het gewraakte stuk tot in lengte van jaren te blijven afdrukken.” (“Eis” 5). Oftewel: de zet van de rechters is hem veroordelen, waarna Van Gogh weer aan de beurt is en zijn zet is opnieuw publiceren. Zoals we gezien hebben, realiseren de rechters zich dat zij deel uit zijn gaan maken van de tekst. Anderzijds maken de acties en uitspraken van Van Gogh duidelijk dat het ook daadwerkelijk zijn doel is om dit spel te spelen met de rechterlijke macht zodat die onlosmakelijk verbonden raakt met de tekst. Het is daarom des te interessanter dat de rechters in het tweede proces de expliciete beweegredenen van de auteur wel meewegen. Door deze auteursintenties mee te nemen, komen de rechters tot een onverwachte zet en volgt er vrijspraak.

Het blijkt dat de tekst, die woord voor woord hetzelfde is gebleven, het tweede proces anders wordt geïnterpreteerd door de rechters. Doordat de context van de tekst veranderd is, verandert ook de werking van de tekst en geven de rechters een andere betekenis aan de tekst. Met de filosofische hermeneutiek van Gadamer en het contextueel denken van de poststructuralisten kan theoretisch verklaard worden hoe de juridische macht zelf ook onderdeel is geworden van de tekst.

5. CONCLUSIE

Deze scriptie onderzoekt de tegenstrijdige uitspraken van het Gerechtshof van Amsterdam, waarbij tweemaal dezelfde tekst van Van Gogh vervolgd werd. De conclusie is dat het contextuele interpreteren, zoals dit vormgegeven is door de filosofische hermeneutiek en poststructuralisten, kan verklaren hoe de rechter twee dezelfde teksten anders begrijpt.

Er is getoond hoe Theo van Gogh in de praktijk zijn tekst aan een groter bereik hielp en zelfs voornemens was om aangeklaagd te worden. Daarbij viel op dat de publiciteit van de rechtszaken ervoor zorgde dat de toeschouwers deze tekst niet meer los van de juridische vervolging konden zien. Het praktische voorbeeld van Van Gogh kan geduid worden met het literaire denkklimaat dat ontstaat door de raakvlakken van het poststructuralisme met de filosofische hermeneutiek van Gadamer. We kunnen concluderen dat dit denkklimaat, waarbij de vraag centraal staat hoe een tekst geïnterpreteerd wordt, resoneert met de juridische praktijk die dezelfde vraag probeert te beantwoorden. In het literaire debat verdwijnt de auteur naar de achtergrond en deze ontwikkeling vindt ook zijn weerklink in de juridische praktijk. Er komt een objectiverende methode op, waarbij de rechter een tekst autonoom benadert en voor zichzelf laat spreken. Er kan echter geconcludeerd worden uit de uitspraken van het Hof Amsterdam in 1989 en in 1993 dat deze autonomistische visie niet het verschil in uitspraken verklaart. Het Hof komt namelijk tot vrijspraak door juist wel de expliciete auteursintenties mee te wegen.

De filosofische hermeneutiek en het poststructuralisme stellen ook dat een tekst geen vaste betekeniskern heeft en dat de betekenis die gevormd wordt door de toeschouwer afhangt van de context van de tekst. Elke keer als een tekst gelezen wordt, gebeurt dat in het licht van de – door Gadamer verwoorde - *Wirkungsgeschichte*. Daardoor is de betekenis van de tekst van Van Gogh afhankelijk van zijn context en kunnen we concluderen dat doordat de context veranderd is, de tekst bij de tweede beoordeling van het Gerechtshof Amsterdam een andere

werking heeft gekregen. Het Hof maakt echter zelf deel uit van die veranderde context en dat zorgt voor een probleem voor de rechterlijke macht, waarbij het van belang is dat die van buitenaf oordeelt. Doordat het Hof de auteursintenties van Van Gogh meeweegt, die graag een juridische traditie was begonnen, zag het Hof in zelf deel uit te maken van de brede context en komt het tot vrijspraak.

Deze scriptie lijkt daarmee aan de hand van de zaken tegen Van Gogh een interessante wisselwerking tussen rechter en vervolgte literatuur aan te kaarten. Het praktijkvoorbeeld van Van Gogh toont aan dat de premisse van onafhankelijke rechters die van buitenaf oordelen – in ieder geval in dit geval - eigenlijk vals is. Aangezien het geconcludeerd is dat de betekenis van een kunstuiting, zoals een literaire tekst, gevormd wordt door zijn context, wordt de juridische praktijk onderdeel van hetgeen waarover ze een oordeel moeten vellen. Deze scriptie schijnt daardoor licht op een problematische verhouding tussen rechters en literatuur, die morrelt aan het fundament van het recht. Vervolgonderzoek kan uitwijzen of deze verstandhouding vaker optreedt, hoe het de juridische procedure beïnvloedt en analyseren of het ook voorkomt bij juridische procedures waarbij niet een kunstuiting centraal staat. Een vervolgonderzoek kan daarmee met meer voorbeelden aantonen dat het beeld van de rechterlijke macht die objectief en van buitenaf zou oordelen in sommige gevallen ten onrechte is. Als de verbondenheid van de rechters met de literatuur die ze moeten toetsen een rol speelt bij de oordeelsvorming, zou dit expliciet in de juridische procedure meegenomen moeten worden. Als dit onvoldoende uitgelegd wordt, is het gevaar dat bij de toetsing van kunstuitingen willekeur dreigt. Het is de vraag of deze problematische verstandhouding zich beperkt tot kunstuitingen of ook een rol speelt bij andere juridische processen.

Lijst met Geciteerde Werken

- Barthes, Roland. ‘De dood van de Auteur.’ *Raster*, vertaald door Jacq Firmin Vogelaar, jaargang 1981, nr. 17, 1981, p. 38-44.
- Beekman, Klaus en Ralf Grüttemeier. *De wet van de letter: Literatuur en rechtspraak*. Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2005.
- Bernaerts, Lars en Jürgen Pieters. *Hermeneutiek in veelvoud*. Academia Press, 2011.
- Brants, Chrisje, et al. *Strafbare discriminatie*. Boom Juridische Uitgevers, 2007.
- Crowe, Jonathan. ‘Dworkin on the value of integrity.’ *Deakin Law Review*, jaargang 12, nr. 1, 1 januari 2007 p. 167-180.
- Van Driessche, Robert en Roland van Roy. *Historisch overzicht van de wijsbegeerte en de ethiek: De negentiende en twintigste eeuw*. Garant, 1992.
- Dworkin, Ronald. *Law’s empire*. Belknap Press, 1986.
- ‘Eis tegen van Gogh: 3.000 gulden boete.’ *Leidsch Dagblad*, 10 februari 1992, p. 5.
- ‘Hof spreekt Van Gogh vrij.’ *NRC Handelsblad*, 27 januari 1993, p. 8.
- Gadamer, Hans-Georg. *Waarheid en methode: Hoofdlijnen van een filosofische hermeneutiek*. Vertaald door Mark Wildschut, Uitgeverij Vantilt, 2014.
- Gans, Evelien. *Goijse nijd & joods narcisme: over de verhouding tussen joden en niet-joden in Nederland*. Uitgeverij Arena, 1994.
- Van Gogh, Theo. ‘Een Messias zonder kruis (Enige kanttekeningen bij Leon de Winter).’ *Moviola: een tijdschrift tot Rust en Vreugde in film en cultuur*, nr. 1, 1984.
- . *De Weldoener*. CIC, 1988.
- Grüttemeier, Ralf. ‘De rechter en de ‘autonomiedoctrine’: Over institutionele en poëtische autonomie in literaire processen.’ *Vooy*, jaargang 28, nr. 3, oktober 2010, p. 42-52.
- . ‘Interdisciplinariteit als participerende objectivering: Over de erkenning

van de institutionele autonomie van literatuur in het recht in Nederland rond 1920.’’

Nederlandse Letterkunde, jaargang 16, nr. 2, 2011, p. 65-82.

Hammermeister, Kai. *Gadamer*. Lemniscaat Publishers, 2002.

Hermans, Willem Frederik. ‘‘Een pleidooi van Willem Frederik Hermans.’’ *Hollands*

Maandblad, bewerkt door Rob Delvigne, jaargang 1973, nr. 306, mei 1973, p. 21-25.

---. *Ik heb altijd gelijk*. Van Oorschot, 1951.

Jessurun d’Oliveira, Hans. ‘‘Vrijspraak Reve was doorbraak secularisatie.’’ *Parool*, 26 mei

2018, www.parool.nl/opinie/-vrijspraak-reve-was-doorbraak-secularisatie~a4598895.

Geraadpleegd op 28 juni 2018.

Kurzweil, Edith. *The age of structuralism*. Transaction Publishers, 1996.

Kusters, Frans. ‘‘Interdisciplinair: Over botsingen, context en perspectief.’’ *Tijdschrift voor*

Nederlandse Taal- en Letterkunde, jaargang 123, nr. 2, 2007, p. 166-170.

Kwant, Kees. *Structuralisten en structuralisme*. Samsom, 1978.

Larochelle, Gilbert. ‘‘Van Kant tot Foucault: de auteur in het postmodernisme.’’ *Filosofie en*

praktijk, nr. 20, 1999, p. 57-71.

Michelfelder, Diane. *Dialogue & Deconstruction: The Gadamer-Derrida Encounter*. Bewerkt

door Richard Palmer, State University of New York Press, 1989.

De Mul, Elize. ‘‘Het spel der betekenissen: Een speelse hermeneutiek van de hermeneutiek.’’

Erasmus Student Journal of Philosophy, jaargang 1, nr. 1, december 2011, p. 17-30.

Paijmans, Theo. ‘‘Het urinoir is niet van Duchamp’’ *See all this*, nr. 10, 15 juni 2018, p. 18-

32.

Reve, Gerard. *Nader tot U*. Van Oorschot, 1966.

Rovers, Eva. ‘‘De scherpe rand van ironie.’’ *De Groene Amsterdammer*, jaargang 138, nr. 43,

22 oktober 2014, www.groene.nl/artikel/de-scherpe-rand-van-ironie. Geraadpleegd op

28 juni 2018.

Schalken, Tom. *Pornografie en strafrecht: Beschouwingen over het pornografiebegrip en zijn juridische hanteerbaarheid*. Gouda Quint, 1972.

Van Stralen, Hans. "Hermeneutiek." *Vooy's*, jaargang 33, nr. 2, juli 2015, p. 38-39.

...- *Denken over duiden: Inleiding in de hermeneutiek*. Maklu, 2012.

Vranken, Jan. *Mr. C. Assers handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht: Algemeen deel*. W.E.J. Tjeenk Willink, 1995.

Wintgens, Luc. "De rechtsfilosofie van Ronald Dworkin: Een kritische synthese." *Rechtskundig Weekblad*, nr. 17, 2 maart 1991, p. 897-905.

Wolfs, Rob. "De dekonstruktieve literatuurkritiek van J. Hillis Miller: Een begin zonder einde of een einde zonder begin." *Forum der Letteren*, jaargang 26, nr.3, september, 1985, p. 161-174.

Van Zwol, Coen. "Boete geëist tegen Van Gogh wegens herhaald beledigen volksdeel." *NRC Handelsblad*, 8 februari 1992, p. 2.

Jurisprudentielijst

HR 12 april 1920, *NJ* 1920, 446.

HR 11 februari 1986, *NJ* 1986, 689 m.nt. A.C. 't Hart.

HR 11 december 1990, *NJ* 1991, 313 m.nt. A.C. 't Hart.